
STUDIA IURIS

JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK / JOURNAL OF LEGAL STUDIES

2024. I. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

A folyóirat a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának a közleménye. A szerkesztőség célja, hogy fiatal kutatók számára színvonalas tanulmányaik megjelentetése céljából méltó fórumot biztosítson.

A folyóirat közlésre befogad tanulmányokat hazai és külföldi szerzőktől – magyar, angol és német nyelven. A tudományos tanulmányok mellett kritikus, önálló véleményeket is tartalmazó könyvismertetések és beszámolók is helyet kapnak a lapban.

A beérkezett tanulmányokat két bíráló lektorálja szakmailag. Az idegen nyelvű tanulmányokat anyanyelvi lektor is javítja, nyelvtani és stilisztikai szempontból.

A folyóirat online verziója szabadon letölthető (open access).

ALAPÍTÓ TAGOK

BODZÁSI BALÁZS, JAKAB ÉVA, TÓTH J. ZOLTÁN, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

FŐSZERKESZTŐ

JAKAB ÉVA ÉS BODZÁSI BALÁZS

OLVASÓSZERKESZTŐ

GIOVANNINI MÁTÉ

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BOÓC ÁDÁM (KRE), FINKENAUER, THOMAS (TÜBINGEN), GAGLIARDI, LORENZO (MILANO),
JAKAB ANDRÁS DSc (SALZBURG), SZABÓ MARCEL (PPKE), MARTENS, SEBASTIAN (PASSAU),
THÜR, GERHARD (AKADÉMIKUS, BÉCS), PAPP TEKLA (NKE), TÓTH J. ZOLTÁN (KRE),
VERESS EMÓD DSc (KOLOZSVÁR)

Kiadó: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Székhely: 1042 Budapest, Viola utca 2-4

Felelős Kiadó: TÓTH J. ZOLTÁN

Olvasó szerkesztő: GIOVANNINI MÁTÉ

A tipográfia és a nyomdai előkészítés CSERNÁK KRISZTINA (L'Harmattan) munkája

A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte, felelős vezető GEMBELA ZSOLT

Honlap: <https://ajk.kre.hu/index.php/jdi-kezdolap.html>

E-mail: doktori.ajk@kre.hu

ISSN 3057-9058 (Print)

ISSN 3057-9392 (Online)

URL: KRE ÁJK - Studia Iuris

<https://ajk.kre.hu/index.php/kiadvanyok/studia-iuris.html>

A DIGITALIZÁCIÓ HATÁSA AZ ALAPVETŐ ÁLLAMI FUNKCIÓKRA

MERCZ Mónika¹

ABSTRACT ■ Essential state functions have played a vital role as the limits of the European Union's competences throughout the European integration, but their real importance will manifest during the forthcoming Convention. Although the European Union must respect the Member States' right to safeguard their territorial integrity, to maintain law and order and protect their national security, as well as a number of other unspecified functions, as set out in Article 4(2) TEU, the practical implementation of these has been substantially changed by the rapid spread of digitalisation. We now live in a world of e-government, smart cities and online working, which is having a profound impact on the way Member States organise themselves. As a result, it is important to address the impact of digitalisation on the EU, on Member States and specifically on essential state functions.

My hypothesis is that digitalisation is bringing such drastic changes to the way we live our lives, and in particular to the way Member States exercise these functions, that the EU can only respond by expanding its existing powers or by giving Member States a wider range of competences. In my research, I have used a historical approach to explore what changes we can expect in the relationship between the EU and the Member States in the coming years, with a particular focus on essential state functions.

ABSZTRAKT ■ Az alapvető állami funkciók, mint az Európai Unió kompetenciáinak határai az európai integráció kezdetétől fogva lényeges szerepet töltek be, valódi jelentőségük azonban a közeledő Konvent során kerül majd előtérbe. Bár az Európai Uniónak az EUSZ 4. cikk (2) bekezdése értelmében tiszteletben kell tartania a tagállamok területi integritásának biztosítását, a közrend fenntartását és a nemzeti biztonság védelmét, valamint számos egyéb, meg nem nevezett funkciót, mindezeknek gyakorlati megvalósulását lényegesen megváltoztatta a digitalizáció rohamos terjedése. Ma már az e-közigazgatás, okos városok és online munkavégzés világát éljük, amely a tagállamok berendezkedését nagymértékben befolyásolja. Ennek eredményeként fontos foglalkoznunk a digitalizáció EU-ra, tagállamokra és specifikusan az alapvető állami funkciókra gyakorolt hatásával.

Hipotézisem, hogy a digitalizáció olyan változásokat hoz egész életünk, s különösen ezen funkciók tagállamok általi gyakorlásába, amelyre válaszként az EU csak a meglévő kompetenciáinak bővítésével vagy a tagállamok előtérbe helyezésével válaszolhat. Kutatásom során történeti módszert alkalmaztam, hogy feltárjam, vajon milyen változásokra

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

számíthatunk az elkövetkezendő években az EU és tagállamok kapcsolatában, különös tekintettel az alapvető állami funkciókra.

KULCSSZAVAK: alapvető állami funkciók, digitalizáció, mesterséges intelligencia, szuverenitás, Európai Unió

1. BEVEZETÉS

Az alapvető állami funkciók az európai integráció lépései során mindig is nagy szerepet játszottak. A jelenleg hatályos normaszöveg² eredetét az európai alkotmányt létrehozó szerződés 1–5. cikkében³ találjuk. Bár a 2004-es alkotmánytervezet elbukott, az Európai Unió jövője szempontjából jelentős az alapvető állami funkciók fogalmának elsődleges jogforrás szintjén történő kodifikációja.

Különösen aktuális most ez a téma, mivel az Európai Parlament alkotmányügyi bizottságának javaslata⁴ végső szakaszába ért, és azt a plenáris ülés csekély többséggel elfogadta. A 702 jelenlévő képviselő közül 609 szavazott, akik közül 291-en szavaztak a jelentés mellett, 274-en ellene, 44-en tartózkodtak.⁵ Az alapító szerződések javasolt módosításai érintik az Európai Unió intézményi egyensúlyának elvét is. A változtatások elfogadása esetén a Parlament befolyása jelentős

² EUSZ 4. cikkének (2) bekezdése:

Az Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződések előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is. Tiszteletben tartja az alapvető állami funkciókat, köztük az állam területi integritásának biztosítását, a közrend fenntartását és a nemzeti biztonság védelmét. Így különösen a nemzeti biztonság az egyes tagállamok kizárólagos feladata marad.

³ 5. cikk – Az Unió és a tagállamok közötti kapcsolatok

1. Az Unió tiszteletben tartja a tagállamok alapvető politikai és alkotmányos struktúráikban rejlő nemzeti identitását, beleértve a regionális és helyi önkormányzatokat is. Tiszteletben tartja alapvető állami feladataikat, beleértve az állam területi integritásának biztosítását, a közrend fenntartását és a belső biztonság megőrzését.

2. A lojális együttműködés elvét követve az Unió és a tagállamok teljes kölcsönös tisztelet mellett segítik egymást az Alkotmányból eredő feladatok végrehajtásában.

A tagállamok elősegítik az Unió feladatainak teljesítését, és tartózkodnak minden olyan intézkedéstől, amely veszélyeztetheti az Alkotmányban meghatározott célok elérését.

⁴ Proposals of the European Parliament for the amendment of the Treaties, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0427_EN.html

⁵ ÁRPÁD LAPU: *AnEl-Ep-Hant in the Room: The European Parliament's Proposal on the Modification of the Treaties*, Constitutional Discourse, 2023. <https://constitutionaldiscourse.com/arpad-lapu-anel-ep-hant-in-the-room-the-european-parliaments-proposal-on-the-modification-of-the-treaties/>

mértékben nőne, míg az Európai Unió Tanácsának és az Európai Tanácsnak az előjogai és ezáltal a tagállamok képviselete az uniós döntéshozatalban drasztikusan csökkenne. Ez viszont befolyásolná annak esélyét, hogy a javaslatok egy esetleges európai konventben is megjelenjenek.

Az EU új hatásköröket kapna az emberi egészség, a szexuális és reprodukatív jogok védelme, a határokon átnyúló infrastruktúra, a külső határpolitika, a külügyek, a külső biztonság és védelem, a polgári védelem, az ipar, az oktatás és a nemek közötti egyenlőség területén. Az Európai Parlament jogot kapna arra, hogy részt vegyen a megkülönböztetésmentesség területére vonatkozó jogi aktusok elfogadásában. Mindezek a változások nagymértékű hatást gyakorolnának a tagállamok által ellátott az alapvető állami funkciókra. Nem segít a helyzeten az a tény sem, hogy a mesterséges intelligencia térhódítása, valamint a digitalizáció lényeges közigazgatásban betöltött szerepe szintén átformálták és ma is formálják ezen funkciók gyakorlását. Egyelőre tehát az Európai Unió látszólag saját kompetenciáinak bővítésével reagál a világban végbemenő változásokra. Természetesen geopolitikai helyzetünket tekintve nagy szükség van az integrációra, azonban hatékony működés is kellene ahhoz, hogy érvényesíteni tudjuk elvárásainkat más országokkal, és immáron BigTech cégekkel szemben is.

2. AZ ALAPVETŐ ÁLLAMI FUNKCIÓKRÓL

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan reagálhat az EU a digitalizáció és a mesterséges intelligencia elterjedése által létrejött kihívásokra, először az EU működését kell megértenünk.

Az Európai Unió létrehozásának fő célja a béke megteremtése mellett egy gazdasági szempontból egységes Európa létrehozása volt. Az európai integráció gondolata természetesen már nagyon régen megfogalmazódott,⁶ és azt politikai, valamint kulturális szinten kívánták megalapozni.⁷ Bár számos kísérlet történt Európa egyesítésére,⁸ ezek vagy kudarcot vallottak,⁹ vagy rövid életűek voltak.¹⁰

⁶ JEAN MONNET: *Az Európai Unió megszületése mögött meghúzódó egyesítő erő*, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/eu-pioneers/jean-monnet_hu

⁷ PINTÉR TIBOR: Az európai integráció – gazdasági és politikai alapú elméleti megközelítések. *Polgári Szemle*, 13. évf., 4–6. szám, 2017, 341–364.

⁸ CHARLES DE SAINT-PIERRE: *Projet pour perfectionner l'éducation. Journal littéraire*, vol. 14, 1729, 170.

⁹ WINSTON CHURCHILL: *Az „Európai Egyesült Államok” szorgalmazója*, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/eu-pioneers/winston-churchill_hu

¹⁰ FÁBIÁN ATTILA: *Az integráció elmélete*. Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, 2011.

ROBERT SCHUMAN 1950-es beszéde¹¹ történelmi fordulat volt, s megnyitotta az utat az integráció előtt. 1957-ben aláírták a Római Szerződést, amely létrehozta az Európai Gazdasági Közösséget és az Európai Atomenergia-közösséget,¹² az integráció során pedig az együttműködés egyre szorosabbá vált. Voltak alkotmányozási kísérletek az EU-ban, amelyek egy de facto írásbeli dokumentum létrehozására törekedtek.¹³ Bár ezek elbuktak, bizonyos szempontból az EU szerződéseit, elsődleges jogforrásait ma már kvázi alkotmánynak is lehetne nevezni.¹⁴ Az integráció tehát meghaladta eredeti, gazdasági szempontú egysítésre való törekvését. Az egységes Európa gondolata azonban nem valósult meg, hiszen bizonyos föderális törekvések¹⁵ kivételével a jelenlegi 27 tagállam nem kívánja feladni szuverenitását és egy állammá olvadni az Európai Unió zászlója alatt. Ezért is aggodalomra ad okot, hogy a már említett javaslat az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak jogot kíván adni olyan ügyekben, mint közös rendelkezések elfogadása az útlevel megadására, valamint az uniós polgárság harmadik országok állampolgárai általi megszerzésével és elvesztésével kapcsolatos egyéb visszaélések megakadályozására. Ezzel az EU közelítené az állampolgárság megszerzésének feltételeit és jelentősen szűkítené a tagállamok mozgásterét állampolgársági ügyekben. Viszont az európai állampolgárság tisztán származékos állampolgárság,¹⁶ csak a tagállami állampolgárság megszerzésével vagy elvesztésével szerezhető meg és veszíthető el. Tekintettel arra, hogy az állampolgárság az állam és polgárai közötti kapcsolat megtestesítője, a nemzeti szuverenitás alapvető részét képezi. Ennek szűkítése, a tagállamok kompetenciáinak ilyen mértékű befolyásolása mindenképpen az EUSZ 4. cikk (2) bekezdés által védett tagállami érdekekbe ütközne. Azonban tekinthető-e ez a lépés az alapvető állami funkciók megsértésének?

Amikor ezekről a funkciókról beszélünk, az állam funkcióinak két csoportja közül az egyiket nevezzük meg. Az állami funkciókat úgy oszthatjuk

¹¹ Schuman Plan – European history, <https://www.britannica.com/event/Schuman-Plan>

¹² HALMAI PÉTER: Európai gazdasági integráció. *Scientia Rerum Politicarum*, Dialóg Campus, 2020.

¹³ Szerződés az európai alkotmány létrehozásáról, https://www.europarl.europa.eu/Europe2004/index_en.htm

¹⁴ A Bíróság 1986. április 23-i Parti écologiste „Les Verts” kontra Európai Parlament ítélete. Megsemmisítés iránti kereset – Tájékoztató kampány az európai parlamenti választásokhoz. 294/83. sz. ügy, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A61983CJ0294>

¹⁵ Proposal of a Manifesto for a Federal Europe: sovereign, social and ecological, 2022. https://thespinelligroup.eu/wp-content/uploads/2022/10/20220912_Proposal-Manifesto-for-a-Federal-Europe-political-social-and-ecological.pdf

¹⁶ GANCZER MÓNICA: Állampolgárság. In: JAKAB ANDRÁS – KÖNCZÖL MIKLÓS – MENYHÁRD ATTILA – SÜLYÖK GÁBOR (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Nemzetközi jog rovat, 2021. <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-jog-allampolgarsag>

fel, hogy léteznek szükséges és választható, alapvető és nem alapvető funkciók.¹⁷ A szükséges funkciók azok, amelyeket minden kormánynak el kell látnia ahhoz, hogy létjogosultságukat igazolni tudják: mint a béke, a rend és a biztonság fenntartása, a személyek és a tulajdon védelme, valamint a külső biztonság megőrzése. Ezek az állam eredeti elsődleges funkciói,¹⁸ amelyeket mi alapvető állami funkcióknak nevezünk. A választható vagy más néven nem alapvető állami funkciók célja az általános jólét növelése egy országban – ezeket akár magánszervezetek is elláthatják. Mikor a diskurzus az országok és óriásvállalatok egymáshoz viszonyított helyzetéről folyik, akkor ezek a funkciók kerülnek előtérbe, hiszen helyettesíteni tudná egy vállalat ezen a területen az államot: ide tartozik a közjótékonyság, a közoktatás, az ipari szabályozás, valamint az egészségügyi és biztonsági előírások.¹⁹

Az alapvető állami funkciók közül három példaként megjelenik az EUSZ-ben. Ezek a területi integritás biztosítása, a közrend fenntartása és a nemzeti biztonság védelme. Kutatásom során elsőként a három ismert funkció mibenlétét, valamint a digitalizáció rájuk tett hatását tekintettem át.

2.1. A területi integritás biztosítása

Területi integritás alatt az országok egységének fenntartását és határaik sérthetetlenségét értjük.²⁰ A területi integritás sérthetetlensége a szuverén államok közösségén nyugvó vesztfáliai rendszer alappillérei közé tartozik.²¹ Szerepel az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányában, az alapelveket tartalmazó 2. cikkben. A területi integritás sérthetetlensége a modern nemzetközi jog elismert és alapvető elve, melynek megsértése maga után vonja a szuverenitás megsértését is, hiszen ez esetben az ország hatalma megszűnik területének egy része felett.²² Ha a területi integritás sérthetetlensége abszolút érvényesülő elv, akkor minden esetben jogszerűtlen, a nemzetközi jogban teljesen kizárt az egyoldalú

¹⁷ JAMES WILFORD GARNER: *Introduction to Political Science: A Treatise On the Origin, Nature, Functions, and Organization of the State*. Sagwan Press, 2018. 318.

¹⁸ LUCIUS HUDSON HOLT: *An introduction to the study of government*. London, Forgotten Books, 2017. 285–305.

¹⁹ THEODOR MEYER: *Institutiones Iuris Naturalis, Seu, Philosophiae Moralis Universae: Ius Naturae Generale*. Nabu Press, 2010.

²⁰ DUNAI SZILVIA: *Az elszakadás jogszerűsége a nemzetközi jogban*. BA/BSc szakdolgozat, BCE Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Tanulmányok Intézet, 2012.

²¹ MALCOLM SHAW: *Nemzetközi jog*. Budapest, Complex Kiadó, 2008. 258–259.

²² WILLIAM R. SLOMANSON – SZEMESI SÁNDOR: A Krim félsziget jogi helyzete a nemzetközi jog szemszögéből. *Pro Futuro*, 6(1), 2020. 9–28.

elszakadás. Egy ország területi integritását fenyegetik területi viták és az elszakadási mozgalmak (szecessziós mozgalmak), amelyeknek célja a független ország egy bizonyos területének elszakítása, és annak hozzácsatolása egy másik ország területéhez, vagy egy független országgént való kikiáltása.²³ A népek önrendelkezését deklaráló dokumentumokban az önrendelkezéshez való jog elismerésével és általánossá válásával párhuzamosan a területi integritás sértetlenségének elve elveszítette abszolút jellegét.

A területi integritás és a népek önrendelkezési jogának keresztszétében vitatott jogállású területek jöhetnek létre.²⁴ Horvátország és Szlovénia tengeri és szárazföldi határvonala például Jugoszlávia felbomlása óta vita tárgyát képezte a két ország között, és feltételezhető volt, hogy mindez a horvát csatlakozási tárgyalások blokkolásához vezethet.²⁵ 2009-ben aztán a két ország megegyezett, hogy nemzetközi választottbíróság előtt rendezik a határvitát, amely az öböl háromnegyedét Szlovéniának ítélte. A helyzet azóta sem rendeződött, 2018-ban Szlovénia pedig az Európai Unió Bírósága előtt kötelezettségszegési eljárást kezdeményezett Horvátország ellen.²⁶

A területi integritásról az Alaptörvény 45. cikkében²⁷ találunk említést. Az ENSZ Alapokmány 2. cikke²⁸ garantálja az államok jogát területük ellenőrzésére, az elszakadás és az államalapítás jogról azonban nem esik szó. A Nemzetközi Bíróság előtt a „Kosзовó-ügyben” is felmerült a területi integritás kérdése: „A Bíróság előtti eljárás számos résztvevője állította, hogy az egyoldalú függetlenségi nyilatkozatok tilalmát a területi integritás elve implicite tartalmazza.”²⁹ A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye szerint viszont a területi integritás elve az

²³ PETRUS SZABOLCS: *A szeparatizmus szelleme járja be Európát – A népek önrendelkezési jogának tartalma és korrólatai*. Jogászvilág, 2018. <https://jogaszvilag.hu/vilagjogasz/a-szeparatizmus-szellem-jarja-be-europat-a-nepek-onrendelkezesi-joganak-tartalma-es-korrolatai/>

²⁴ TÓTH NORBERT: A népek önrendelkezési joga. In: JAKAB ANDRÁS – FEKETE BALÁZS (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Nemzetközi jog rovat, <http://ijoten.hu/szocikk/a-nepek-onrendelkezesi-joga>, 2018.

²⁵ C–457/18. Szlovénia kontra Horvátország

²⁶ MARINKÁS GYÖRGY – JECs FRANCISKA: A horvát-szlovén határvita a Pirani-öböl kapcsán nemzetközi és uniós jogi kontextusban. *Miskolci Jogi Szemle*, 2022/4. szám, 96–117.

²⁷ Alaptörvény 45. cikk (1) Magyarország fegyveres ereje a Magyar Honvédség. A Magyar Honvédség alapvető feladata Magyarország függetlenségének, területi épségének és határainak katonai védelme, nemzetközi szerződésből eredő közös védelmi és békefenntartó feladatok ellátása, valamint a nemzetközi jog szabályaival összhangban humanitárius tevékenység végzése.

²⁸ 4. A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell.

²⁹ Kosзовó tanácsadó vélemény 80. pont

államok közötti kapcsolatok területére korlátozódik.³⁰ Ennek értelmében az államok a területi integritás elvére főszabályként csak más államokkal való nemzetközi kapcsolataikban és az erőszak tilalmának elvével összefüggésben hivatkozhatnak. A területi integritás elve nem vonatkozik azokra az esetekre, amikor nem az állam egysége a tét, hanem csak annak belső területi igazgatása, beosztása, ideértve a területi autonómia iránti, erőszakkal nem párosuló igényeket is.³¹ A területi autonómia kapcsán az önrendelkezéshez való jog alapelvét is meg kell említenünk, amely szoros kapcsolatban áll a területi épséggel, hiszen „az önrendelkezés legalapvetőbb elve az állami kormányzatban entitásként való népi részvétel joga”.³²

Milyen hatást gyakorol a digitalizáció rohamos terjedése erre az alapvető állami funkcióra? Először is rögzítenünk kell, hogy egy ország területi integritásának védelmében a modern technikák forradalmi vívmányokat hozhatnak el: gondoljunk csak a mesterséges intelligenciával működő drónokra³³ vagy az okos városokra!³⁴ Azonban ugyanezek a technológiák veszélyt is rejtenek, hiszen a nehezen megteremtett európai béke már nem tartható fenn csupán gazdaságunk összefonódásával: a digitalizáció globális szintű lehetőségeket adott és globális problémákat teremtett a haditechnika színterén.

2.2. A közrend fenntartása

A közrendi klauzula, *orde public* vagy közrendi fenntartásnak elnevezett sajátos jogintézmény a „transznacionális jog” számos területén jelentkezik, olyankor, amikor a saját jogrend és valamely idegen jog között kapcsolat keletkezik. A közrendre hivatkozás az idegen vagy a szupranacionális norma alkalmazásának korlátozását jelenti olyankor, amikor egyébként a jogszabályi környezet főszabályként annak alkalmazását engedné. A közrend egyúttal az egyes jogrendszerek

³⁰ Advisory Opinion of 22 July 2010.

³¹ JOHN B. HENRIKSEN: The Right of Self-Determination: Indigenous Peoples v. States. In: AIKIO PEKKA – MARTIN SCHEININ (szerk.): *Operationalizing the Right of Indigenous Peoples to Self-Determination*. Turku/Åbo: Institute for Human Rights – Åbo Akademi University, Finland, 2000. 140.

³² TÓTH NORBERT: A kisebbségi közösségek területi autonómiához való jogának kérdése a releváns egyetemes nemzetközi jogi normák fényében. *Századvég*, Új folyam, 2016/4. 82. szám – Autonómia, 51–69.

³³ ERIC LIPTON: As A.I.-Controlled Killer Drones Become Reality, Nations Debate Limits. *The New York Times*, 2023. <https://www.nytimes.com/2023/11/21/us/politics/ai-drones-war-law.html>

³⁴ Digitális Jólét Program: Okos Város, <https://digitalisjoletprogram.hu/hu/tartalom/okos-varos-smart-city>

„kemény magja” is, a rendszer gazdasági, politikai és erkölcsi alapjait közvetlenül védi és az alapvető értékrendet többek között alkotmányos elvek formájában kifejezésre juttatja. Két típusáról beszélhetünk: az emberi jogi védelem közrendi fenntartásairól, valamint az uniós jog hasonló tartalmú klauzuláiról.³⁵

Az EJEB hivatkozott már európai közrendre,³⁶ gyakorlata pedig közvetett módon visszahat a nemzeti közrendek tartalmára is. A Német Szövetségi Alkotmánybíróság a közrend fogalmát úgy határozta meg, mint olyan, többnyire íratlan szabályok összessége, amelyeknek követése az uralkodó szociális és etikai felfogás szerint elengedhetetlen feltétele a rendezett társadalmi együttélésnek.³⁷ CONCHA GYŐZŐ fogalma szerint a közrend alapvetően „*az emberek közös célra való együttműködése, melyet a jog és a természet határol*” és ez a működés „*a jogi és természeti határok között nem csak az állami szerveknél, de a magánosoknál is szabad*”.³⁸ A közrendnek három részét különbözteti meg: az állami rendet, a társadalmi rendet és a természeti rendet.³⁹ FINSZTER GÉZA meghatározása alapján a közrend erkölcsi és jogi szabályok érvényesülésének együttese, de meghatározható kizárólag a jog alapján is.

A közrend megjelenési formáit illetően beszélhetünk belső közrendről, illetve külső vagy nemzetközi közrendről. A belső közrend kategóriájával találkozhatunk a büntetőjogban és a polgári jogban. A közrend sérelmének megállapíthatósága a magyar bírói gyakorlatban a nemzetközi magánjogi meghatározásból indul ki, a magyar nemzetközi kollíziós magánjogi szakirodalomban használt közrendi klauzula fogalomra hivatkozik. A Legfelsőbb Bíróság a közrend egyik összetevőjeként határozta meg a társadalom általános értékítéletét. Ennek kapcsán megállapította, hogy ha egy választottbírósági ítélet sérti a társadalom értékítéletét, akkor annak közrendbe ütközése megállapítható, mivel annak hatályosulásától a társadalmat meg kell védeni.⁴⁰ KARL-HEINZ BÖCKSTIEGEL, neves német választottbíró, megfogalmazása szerint a közrendi klauzula az

³⁵ KARSAI KRISZTINA: A közrend európai (jogi) fogalma. In: KARSAI KRISZTINA: *Rendészet és Tudomány*. Szeged, Novum-Tech Kft. 2013. 35–48.

³⁶ Loizidou kontra Törökország (15318/89. sz. kérelem), 1995. március 23-án kelt ítélet. Series A. No. 310.

³⁷ TIHANYI MIKLÓS: Közrend, közbiztonság, rendészet a keresztény közgondolkodásban. *Belügyi Szemle*, 2017/16. szám, 14–33.

³⁸ PODOLETZ LÉNA: A közrend és a közbiztonság fogalmának értelmezése Concha Győzőnél. In: FAZEKAS MARIANNA (szerk.): *Jogi Tanulmányok 2014*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 394–401.

³⁹ CONCHA GYŐZŐ: *Politika I. (Alkotmánytan)*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1907.

⁴⁰ CSÁSZÁR MÁTYÁS: A nemzetközi magánjogi közrend megjelenési formái és értelmezése a közrendbe ütközést megállapító bírósági ítéletekben. *Miskolci Jogi Szemle*, 2012/1. szám, 70–89.

államok részére az egyik utolsó bástya marad, mellyel nemzeti szent és sérthetetlen tabuikat és érdekeiket megvédhetik.⁴¹

Hogyan befolyásolja tehát a digitalizáció a közrend fenntartását? Elsődlegesen a közerkölcs formálásával, hiszen a különböző kommunikációs technológiák által számos, távoli ország kultúráját és normáit közvetítheti felénk. Néhány jogtudós ma már a médiát nevezi meg negyedik hatalmi ágként,⁴² amely a digitalizáció hatására folyamatosan egyre nagyobb befolyást nyer társadalmunk felett. Az internet segítségével az állampolgárok több információt szerezhetnek a világ globális történéseiről, azonban védtelenek a téves információk áramlása, illetve a mesterséges intelligencia viselkedésbefolyásolása ellen is, mint ami például a „nudging”⁴³ alkalmazásával valósul meg. Bár az EU AI Act tiltja a viselkedést befolyásoló mesterséges intelligencia rendszerek alkalmazását,⁴⁴ ezen szabályok végrehajtása akadályokba ütközhet az óriáscégekkel szemben, tehát azt, hogy a kitűzött célt elérésére alkalmas jogszabályt hoztunk-e létre, csak a jövőben fogjuk meglátni. Azonban a digitalizáció a nehézségek mellett könnyebbséget is jelent a közrend fenntartása szempontjából, hiszen elősegíti a közigazgatási feladatok elvégzését az e-közigazgatás bevezetésével.⁴⁵ Bizonyos országokban a megfigyelés eszközeként is alkalmazható ez a technológia. Több mint 200 millió térfigyelő kamera segíti Kínában a társadalmi kreditrendszer fenntartását, valamint a digitális diktatúrát.⁴⁶ Az EU AI Act ezt a felhasználást természetesen az Európai Unió területén tiltja.

2.3. Nemzeti biztonság

A harmadik alapvető állami funkció, amely megnevezésre kerül az EUSZ szövegében, az a nemzeti biztonság. Magyarország⁴⁷ biztonság- és védelempolitikai

⁴¹ KARL-HEINZ BÖCKSTIEGEL: Public Policy as a Limit to Arbitration and its Enforcement. *IBA Journal of Dispute Resolution*, Special Issue, 2008. 123.

⁴² RACHEL LUBERDA: The Fourth Branch of the Government: Evaluating the Media's Role in Overseeing the Independent Judiciary. *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy*, Volume 22, Issue 2, 2014.

⁴³ RICHARD THALER – CASS SUNSTEIN: *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness*. Penguin Books, USA, 2008.

⁴⁴ ROSTAM J. NEUWIRTH: Prohibited artificial intelligence practices in the proposed EU artificial intelligence act (AIA). *Computer Law & Security Review*, Volume 48, 2023.

⁴⁵ BUDAI BALÁZS: *Az e-közigazgatás fogalma, jogi és stratégiai keretei*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017.

⁴⁶ ANDREA KENDALL – TAYLOR – ERICA FRANTZ – JOSEPH WRIGHT: The Digital Dictators. *Foreign Affairs* 99 *Foreign Aff.*, 2020. 92–110.

⁴⁷ 1163/2020. (IV. 21.) Korm. Határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról

alapelveinek dokumentuma már a rendszerváltást követő évtizedben megjelent a hazánk szempontjából lényeges biztonsági elemeket, a 2002-ben kiadott, 2004-ben módosított, majd 2012-ben új alapokra helyezett nemzeti biztonsági stratégia pedig megerősítette azokat. Azonosította a nemzet biztonságát fenyegető veszélyeket és kihívásokat, ahol a komplex feladatellátás részeként a nemzetbiztonsági szféra ellátta a különleges rendeltetéséből adó nyílt vagy titkos információgyűjtő tevékenységet, az egyes veszélyek horizontális felderítését, előre jelzését és megelőzését.⁴⁸

Nemzetbiztonság alatt az államoknak azon erőfeszítéseit értjük, melyek a nemzet védelmét és biztonságát szolgálják. Ez magában foglalja a belső és külső fenyegetések elleni védekezést, beleértve a terrorizmust, a kibertámadásokat és más veszélyeket. A nemzetbiztonsági intézkedések célja a lakosság és az állam intézményeinek védelme, valamint az állam függetlenségének és stabilitásának megőrzése. A nemzetbiztonság megvalósítása érdekében az államok rendelkeznek katonai, hírszerzői és rendőri erőkkel, valamint diplomáciai eszközökkel is. A hatékony nemzetbiztonsági politika kritikus fontosságú a béke és a stabilitás fenntartásában mind a regionális, mind a globális szinten.⁴⁹

A nemzetbiztonság azonban számos egyéb esetben is hivatkozási alapot kínál egy állam számára, hogy területét, továbbá a lakosság érdekeit védje. Ennek alapján jöhetett létre a 2023. évi LXXXVIII. törvény a nemzeti szuverenitás védelméről, a Szuverenitásvédelmi Hivatal,⁵⁰ és ez támasztja alá a gazdasági versenyben tett egyes politikai célú döntéseket is. Ilyen például az Amerikai Egyesült Államok chipháborúja Kína ellen, amelynek során a Huawei nevű kínai techcéget az USA elzárta az amerikai technológiáktól, és kitiltotta a piacvezető cég eszközeit az USA telekommunikációs hálózatairól. Ennek a döntésnek alapja az volt, hogy a Huawei kémkedhet az amerikaiak után, és a kínai törvények értelmében a hatóságok kérésére köteles lenne átadni az információkat a pekingi szolgálatoknak.⁵¹

⁴⁸ DÁVID FERENC: Nemzeti biztonság és nemzetbiztonság a stratégiaalkotásban. *Nemzetbiztonsági Szemle*, MMXVII/III, 2018. 5–21.

⁴⁹ PÉTERFALVI ATTILA: *A magánszféra védelme a nemzetbiztonsági célú titkos információgyűjtés során, habilitációs tézis*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2022.

⁵⁰ Lásd: MÁRTON SÜLYÖK: Protecting Constitutional Identity through Sovereignty? Framing the Mission of the Hungarian Sovereignty Protection Office, *Constitutional Discourse*, 2024. <https://constitutionaldiscourse.com/protecting-constitutional-identity-through-sovereignty-framing-the-mission-of-the-hungarian-sovereignty-protection-office/>

⁵¹ ALEX W. PALMER: 'An Act of War': Inside America's Silicon Blockade Against China. *The New York Times Magazine*, 2023. <https://www.nytimes.com/2023/07/12/magazine/semiconductor-chips-us-china.html>

A biztonsággal kapcsolatos kérdések azonban nem csak nemzeti szinten érvényesülnek: hazánk a NATO tagja, de az Európai Uniónak is van védelmi politikája.⁵² A magyar jogalkotó is a biztonság átfogó értelmezéséből indul ki, a biztonságpolitikai környezetet globálisan, az államok és régiók szintjén értelmezi. Az ország biztonsága közügy, csakúgy, mint a közrend fenntartása vagy a területiális egység biztosítása – ezért a stratégia egyik feladata, hogy „a szakmai körökön túl a mindennapi életben is hasznosítható támpontot nyújtson a hazai biztonságpolitikai gondolkodásban”.⁵³

A nemzetbiztonság fenntartása azonban új kihívásokat keletkeztet globalizált, modern technológiai fejlesztésekkel áthatott világunkban. Bár Észtországban a közszolgáltatások 99 százaléka online (is) működik, 2019-től kezdődően céljuk a mesterséges intelligencia fokozatos bevezetése az állami és a céges ügyintézők lebonyolításába. Azonban már 2017-ben több millió felhasználói azonosító szivárgott ki, és az észt digitális állam súlyos csapást szenvedett el az elektronikus személyi igazolványokkal kapcsolatos sérülékenységek miatt. Tehát a digitalizáció bár növelte a közigazgatás hatékonyságát és segítette az állam megfelelő működését, nemzetbiztonsági szempontból sérülékennyé teszi a rendszert. A hatóságok mintegy 11 000 kiberbiztonsági incidenst rögzítettek, amelyek közül 122 biztonsági esemény volt létfontosságú rendszerekkel kapcsolatos.⁵⁴ Az állampolgárok személyes adatainak védelme mindenképpen alapvető biztonsági kérdés, azonban a digitalizáció rohamos terjedése megnehezíti ezt a feladatot az állam számára.

3. Összegzés

Az EUSZ szövegében tételesen felsorolt alapvető állami funkciók mellett számos egyéb feladatot is magában foglal az állam ezen tevékenységi köre. Ide tartozhat még az igazságszolgáltatás, a szociális rendszer működtetése, az adatvédelem vagy az infrastruktúra biztosítása. Alapvető állami funkcióként azonosítom a nemzeti szinten történő törvényhozást, hiszen az államnak a törvények megalkotására és végrehajtására van szüksége annak érdekében, hogy rend és stabilitás legyen a társadalomban. Ilyen funkció még az igazságszolgáltatás,

⁵² The Common Foreign and Security Policy (CFSP)

⁵³ KENEDLI TAMÁS: Magyarország nemzeti biztonsági stratégiája és a belőle származtatható nemzetbiztonsági feladatok. In: DOBÁK IMRE (szerk.): *A Nemzetbiztonság Általános Elmélete*. Budapest, Nemzeti Köszolgálati Egyetem Nemzetbiztonsági Intézet, 2014, 73–94.

⁵⁴ Nemzeti Kibervédelmi Intézet: *A kiberbiztonság helyzete Észtországban*, 2018. <https://nki.gov.hu/it-biztonsag/hirek/a-kiberbiztonsag-helyzete-esztorszagban/>

amely segít megoldani a konfliktusokat és védelmet nyújt az állampolgárok számára. Az, hogy a közszolgáltatások biztosítása alapvető állami funkció-e vagy csupán választható, nehéz megállapítani. Az állam felelős olyan közszolgáltatások biztosításáért, mint az egészségügy, az oktatás, a közlekedés és az infrastruktúra, hiszen ezek a szolgáltatások elengedhetetlenek a társadalom jólétéhez és fejlődéséhez, és biztosítják, hogy minden állampolgár legfontosabb szükségletei kielégítést nyerjenek. A gazdasági szabályozásban is alapvető szerep jut az államnak. Így tudja megvédeni az állampolgárok érdekeit, valamint elősegíteni a gazdasági növekedést és stabilitást.

A digitalizáció azonban alapvető változásokat hozott nem csupán az EUSZ-ben felsorolt alapvető állami funkciók értelmezésében, de magában az állam működésében is. Mint ahogy azt láthattuk, a közigazgatás működése már olyan mértékben szerteágazóvá, többretegűvé vált, hogy annak irányítása hagyományos, analóg eszközökkel már nem elképzelhető.⁵⁵ Magyarország mesterségesintelligencia-stratégiájának céljai között találjuk azt is, hogy el kell indítanunk az ország adatgazdaságát, és ehhez járulhat hozzá a digitális kormányzás. Azonban mikor az Európai Unió kontextusában beszélünk a digitalizáció hatásáról, meg kell állapítanunk, hogy nem minden tagállam digitalizációja folyik azonos gyorsasággal. Bizonyos országokban már szinte megvalósult az e-közigazgatás létrehozása és a lakosság is tudatos internetfelhasználó, míg más államokban társadalmi ellenállás övezi a túlzott digitalizációs törekvéseket.

A BigTech cégek szerepe is folyamatosan növekszik, globalizált világunkban pedig új geopolitikai kérdések születnek. Hatalmas változások mennek végbe, főleg egyes milliárdos cégtulajdonosok tevékenységének felértékelődésével. Milyen lépések szükségesek egy változó erőviszonyokkal teli világban ahhoz, hogy a tagállamok tényezők maradhassanak és ne kvázi gyarmatokká váljanak? Lehetséges-e politikai és gazdasági erőt kifejteni önmagában egy európai nemzetállamnak, vagy a digitalizáció eredményeként már elengedhetlenné vált az Európai Unió egysége?

Hipotézisem az volt, hogy a digitalizáció olyan változásokat hoz egész életünk, s különösen ezen funkciók tagállamok általi gyakorlásába, amelyre az EU csak a meglévő kompetenciáinak bővítésével vagy a tagállamok előtérbe helyezésével válaszolhat. A jelenlegi tendenciát figyelve azt kell mondanom, hogy az Európai Unió valószínűleg az ever closer union klauzulára való hivatkozással az integráció szorosabbra fűzése mellett dönt. Hogyan fogja ez azonban érinteni a tagállamok szuverenitását, a megosztott hatásköröket? Nem üresíti-e ki az alapvető állami

⁵⁵ Palkovics László beszéde az I. Digital Public Administration Summit-on, 2020.

funkciók védelmét, ha egyre szűkebb mozgástere lesz egy adott országnak, mert a globális téren a túlélés csak így biztosított?

Az Európai Unió kompetenciáinak növekedése hatással lehet ugyan a nemzetállamok funkcióira, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy teljesen kiüresítik azokat. Az EU-n belüli integráció és a közösségi politikák egyre fontosabbá válnak, egyes területeken átvehetik a nemzetállamok korábban kizárólagosnak tekintett hatásköreit. Az EU egyre több területen kíván közös szabályokat és politikákat kialakítani, például a kereskedelem, a környezetvédelem, vagy a versenyjog területén. Ez átveszi a nemzetállamok korábbi hatásköreinek egy részét, és az uniós szabályozás válik meghatározóbbá. Ezzel párhuzamosan az EU igyekszik harmonizálni a tagállamok közötti szabályozást bizonyos területeken, például az áruk és szolgáltatások szabad mozgásának biztosítása érdekében. Ennek eredményeként a nemzetállamok kevésbé önállóak lesznek a szabályozás terén. A közös intézmények egyre fontosabb szerepet játszanak a döntéshozatalban. Ezáltal a nemzetállamoknak kevesebb mozgástere van ebben a tekintetben. Ugyanakkor a nemzetállamok továbbra is fontos szereplők maradnak, és számos területen megőrzik a hatáskörüket és a szuverenitásukat. Például az oktatás, az egészségügy és a kulturális politika területén a nemzetállamoknak jelentős önállósága van. Emellett az EU és a nemzetállamok közötti együttműködés is fontos a hatékony és demokratikus kormányzás érdekében. Összességében az EU kompetenciáinak növekedése hatással van a nemzetállamok funkcióira, de a megoldás, hogy inkább átalakíthatja és átszervezheti azokat, mintsem, hogy teljesen kiüresítene. A nemzetállamok és az EU közötti egyensúly fenntartása kulcsfontosságú a hatékony és demokratikus kormányzás szempontjából.

IRODALOMJEGYZÉK

- KARL-HEINZ BÖCKSTIEGEL: Public Policy as a Limit to Arbitration and its Enforcement. *IBA Journal of Dispute Resolution*, Special Issue, 2008, 123.
- BUDAI BALÁZS: *Az e-közigazgatás fogalma, jogi és stratégiai keretei*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017.
- WINSTON CHURCHILL: Az „Európai Egyesült Államok” szorgalmazója, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/eu-pioneers/winston-churchill_hu
- CONCHA GYŐZŐ: *Politika I. (Alkotmánytan)*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1907.
- CSÁSZÁR MÁTYÁS: A nemzetközi magánjogi közrend megjelenési formái és értelmezése a közrendbe ütközést megállapító bírósági ítéletekben. *Miskolci Jogi Szemle*, 6. évf. 1. lapszám, 2012. 70–89.

- DÁVID FERENC: Nemzeti biztonság és nemzetbiztonság a stratégiaalkotásban. *Nemzetbiztonsági Szemle*, MMXVII/III, 2018. 5–21.
- DUNAI SZILVIA: *Az elszakadás jogszerűsége a nemzetközi jogban*. BA/BSc szakdolgozat, BCE Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Tanulmányok Intézet, 2012.
- FÁBIÁN ATTILA: *Az integráció elmélete*. Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, 2011.
- JAMES WILFORD GARNER: *Introduction to Political Science: A Treatise On the Origin, Nature, Functions, and Organization of the State*. Sagwan Press, 2018. 318.
- GANCZER MÓNICA: Állampolgárság. In: JAKAB ANDRÁS – KÖNCZÖL MIKLÓS – MENYHÁRD ATTILA – SÜLYÖK GÁBOR (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Nemzetközi jog rovat, 2021. <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-jog-allampolgarsag>
- HALMAI PÉTER: Európai gazdasági integráció. *Scientia Rerum Politicarum*, Dialóg Campus, 2020.
- JOHN B. HENRIKSEN: The Right of Self-Determination: Indigenous Peoples v. States. In: AIKIO PEKKA – MARTIN SCHEININ (szerk.): *Operationalizing the Right of Indigenous Peoples to Self-Determination*. Turku/Åbo: Institute for Human Rights – Åbo Akademi University, Finland, 2000. 140.
- LUCIUS HUDSON HOLT: *An introduction to the study of government*. London, Forgotten Books, 2017. 285–305.
- ANDREA KENDALL – TAYLOR – ERICA FRANTZ – JOSEPH WRIGHT: The Digital Dictators. *Foreign Affairs* 99 *Foreign Aff.*, 2020. 92–110.
- KENEDLI TAMÁS: Magyarország nemzeti biztonsági stratégiája és a belőle származtatható nemzetbiztonsági feladatok. In: DOBÁK IMRE: *A Nemzetbiztonság Általános Elmélete*. Budapest, Nemzeti Közszerológati Egyetem Nemzetbiztonsági Intézet, 2014, 73–94.
- KARSAI KRISZTINA: A közrend európai (jogi) fogalma. In: KARSAI KRISZTINA: *Rendészet és Tudomány*. Szeged, Novum-Tech Kft. 2013. 35–48.
- ÁRPÁD LAPU: *AnEl-Ep-Hant in the Room: The European Parliament's Proposal on the Modification of the Treaties*, Constitutional Discourse, 2023. <https://constitutionaldiscourse.com/arpad-lapu-anel-ep-hant-in-the-room-the-european-parliaments-proposal-on-the-modification-of-the-treaties/>
- ERIC LIPTON: As A.I.-Controlled Killer Drones Become Reality, Nations Debate Limits. *The New York Times*, 2023. <https://www.nytimes.com/2023/11/21/us/politics/ai-drones-war-law.html>
- RACHEL LUBERDA: The Fourth Branch of the Government: Evaluating the Media's Role in Overseeing the Independent Judiciary. *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy*, Volume 22, Issue 2, 2014.
- MARINKÁS GYÖRGY – JECS FRANCISKA: A horvát-szlovén határvita a Pirani-öböl kapcsán nemzetközi és uniós jogi kontextusban. *Miskolci Jogi Szemle* 17 (4). 96–117.
- THEODOR MEYER: *Institutiones Iuris Naturalis, Seu, Philosophiae Moralis Universae: Ius Naturae Generale*. Nabu Press, 2010.

- JEAN MONNET: Az Európai Unió megszületése mögött meghúzódó egyesítő erő, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/eu-pioneers/jean-monnet_hu
- ROSTAM J. NEUWIRTH: Prohibited artificial intelligence practices in the proposed EU artificial intelligence act (AIA). *Computer Law & Security Review*, Volume 48, 2023.
- ALEX W. PALMER: 'An Act of War': Inside America's Silicon Blockade Against China. *The New York Times Magazine*, 2023. <https://www.nytimes.com/2023/07/12/magazine/semiconductor-chips-us-china.html>
- PETRUS SZABOLCS: A szeparatizmus szelleme járja be Európát – A népek önrendelkezési jogának tartalma és korlátai. *Jogászvilág*, 2018. <https://jogaszvilag.hu/vilagjogasz/a-szeparatizmus-szelleme-jarja-be-europat-a-nepek-onrendelkezesi-joganak-tartalma-es-korlatai/>
- PÉTERFALVI ATTILA: A magánszféra védelme a nemzetbiztonsági célú titkos információgyűjtés során, *habilitációs tézis*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2022.
- PINTÉR TIBOR: Az európai integráció – gazdasági és politikai alapú elméleti megközelítések. *Polgári Szemle*, 13. évf., 4–6. szám, 2017, 341–364., DOI: 10.24307/psz.2017.1225
- PODOLETZ LÉNA: A közrend és a közbiztonság fogalmának értelmezése Concha Győzónél. *Jogi Tanulmányok* 17/1., 2014.
- CHARLES DE SAINT-PIERRE: „Projet pour perfectionner l'éducation”. *Journal littéraire*, vol. 14, 1729, 170.
- MALCOLM SHAW: *Nemzetközi jog*. Budapest, Complex Kiadó, 2008. 258–259.
- WILLIAM R. SLOMANSON – SZEMESI SÁNDOR: A Krím félsziget jogi helyzete a nemzetközi jog szemszögéből. *Pro Futuro*, 6(1), 2020. 9–28. <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2016/1/4892>
- MÁRTON SULYOK: Protecting Constitutional Identity through Sovereignty? Framing the Mission of the Hungarian Sovereignty Protection Office, *Constitutional Discourse*, 2024. <https://constitutionaldiscourse.com/protecting-constitutional-identity-through-sovereignty-framing-the-mission-of-the-hungarian-sovereignty-protection-office/>
- RICHARD THALER – CASS SUNSTEIN: *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness*. Penguin Books, USA 2008.
- TIHANYI MIKLÓS: Közrend, közbiztonság, rendészet a keresztény közgondolkodásban. *Belügyi Szemle*, 2017/16. 14–33.
- TÓTH NORBERT: A kisebbségi közösségek területi autonómiához való jogának kérdése a releváns egyetemes nemzetközi jogi normák fényében. *Századvég, Új folyam*, 2016/4. 82. szám – Autonómia, 51–69.
- TÓTH NORBERT: A népek önrendelkezési joga. In: JAKAB ANDRÁS – FEKETE BALÁZS (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, Nemzetközi jog rovat, <http://ijoten.hu/szocikk/a-nepek-onrendelkezesi-joga>, 2018.